

Komt de tapuit terug?

tekst Ria Dubbeldam, foto's Hans Dijkstra/gaw.nl en Koos Dansen (tapuifoto's)

Een vrouwtjestapuit op doortrek bij Bemmelen. Het vrouwtje heeft een onopvallend bruin verenkleed, wat haar beschermt tegen het oog van predatoren.

Het korhoen, de duinpieper en de klapekster: zij broeden al jaren niet meer op de Veluwe. Sinds enkele jaren laat ook de tapuit het afweten. De vogel strijkt er alleen nog neer om aan te sterken tijdens zijn doortocht vanuit de Sahel naar het noorden. In een poging de soort terug te krijgen, heeft de provincie Gelderland een project opgezet en daarvoor tapuitedeskundige Herman van Oosten ingevlogen. Nieuwe Veluwe gaat met hem op pad tijdens een wekelijkse inspectieronde langs een aantal ingegraven nestkasten.

Op woensdagen en zaterdagochtenden vind je Herman van Oosten ploegend door het zand. Plakkaten gortdroog bruin tankmos knisperen onder zijn voeten. Op zijn rug draagt hij een flinke rugzak met apparatuur, in zijn hand heeft hij een statief. Wekelijks inspecteert hij de vijftien nestkasten op De Pollen in Het Nationale Park De Hoge Veluwe en de vijf kasten in het Mosselse Zand van natuurgebied Planken Wambuis. In de omgeving van Hoog Buurlo en Radio Kootwijk zijn nog eens acht kasten geplaatst. Die hoeft hij niet te monitoren. Staatsbosbeheer houdt het daar zelf bij. Twee jaar lang zal Van Oosten tijdens het broedseizoen zijn wekelijkse ronde maken om te onderzoeken of de nestkasten bewoond worden. Eerder plaatste hij met succes nestkasten in de Noord-Hollandse duinen. De tapuit bleek er graag in te gaan broeden, zelfs als er voldoende konijnenholen waren om een nest in te maken. De nestkasten geven een betere bescherming tegen natuurlijke vijanden. Vossen en andere roofdieren kunnen niet door de kleine opening van 5x5 centimeter kruipen. Het zal

niet makkelijk zijn om tapuiten op doorreis te verleiden in een nestkast op de Veluwe te gaan zitten. Ze zijn nogal honkvast. Eerst moet een mannetje zijn vaste plaats loslaten en vervolgens een vrouwtje naar zijn nest lokken.

Terug naar honderd

Toch wil de provincie het proberen. Gelderland draagt voor het Europees toegewezen Natura 2000-gebied de verantwoordelijkheid om de natuur te behouden, te beschermen en te versterken. De tapuit is één van de tien vogelsoorten die de provincie extra moet beschermen en in dit geval zelfs moet herintroduceren. Er ligt een streefgetal van honderd tapuiten. Als de tapuit wil terugkeren, dan ligt het voor de hand dat dat in landschappen gebeurt waar de soort tot voor kort nog voorkwam: kort begroeide landschappen aan de rand van stuifzanden en heide. 'De Veluwe heeft voldoende van dit soort terreinen', vindt Van Oosten. 'Ze hoeven niet te worden aangelegd. Het enige wat we als mens op de zeer korte termijn kunnen doen is de vogel uit te nodigen door nestkasten aan te bieden.' Van Oosten loopt naar een duin toe. Daar, onder de duinkop wordt een van de ingegraven nesten zichtbaar. Een Frans ontwerp, zegt hij, dat hij naar eigen inzicht heeft aangepast. De kasten van Douglashout heeft hij zelf getimmerd. 'Het aardige is dat er ook witte kwikstaarten in kunnen broeden, ook zo'n soort die je associeert met heide en stuifzand en daar behoorlijk achteruit is gegaan.' De opening van de nestkast is gericht op het noordoosten. Zo heeft hij ze allemaal geplaatst. Het idee van die oriëntatie is dat de overheersende zuidwestelijke wind dan niet in de nestkast waait.

Eenzaam oud mannetje

Voordat Van Oosten de nestkast inspecteert kijkt hij om zich heen of hij tapuiten ziet. Nee, bij dit nest zijn ze niet in de buurt. Vervolgens gaat hij voor de nestkast op zijn knieën zitten en maakt door de opening een foto met zijn mobiel. Zo kan hij zonder verstoring zien of de

Herman van Oosten onderzoekt een tapuitenestkast.

nestkast bewoond is. Nee dus! Onderweg naar de tweede nestkast vertelt hij hoe de afgelopen decennia het aantal broedende tapuiten op de Veluwe is geslonken van honderden paren voor 1990 tot de huidige nul. In 2018 tijdens zijn onderzoek op veertien Veluwe terreinen trof hij alleen op Infanterieschietkamp Harskamp een zingend oud mannetje aan. Met zijn subtiele lied tijdens het omhoogvliegen probeerde hij doortrekkende vrouwtjes te interesseren en naar beneden te lokken. Tevergeefs. Een jaar later nam boswachter Henk Ruseler van De Hoge Veluwe ook nog een keer één zingend mannetje waar. Overal in Nederland is de soort sterk achteruit gegaan. Alleen lokaal in de duinen van Noord-Holland, op de Waddeneilanden en op het Aekingerzand (in het grensgebied Drenthe-Friesland) komen nog kleine populaties voor. Van de enkele duizenden paren in de jaren 70 zijn er minder dan driehonderd over.

Konijnenholen

De achteruitgang is ingezet in de jaren 70 als gevolg van de excessieve neerslag van verzurende en vermestende stoffen afkomstig uit landbouw, verkeer en industrie. Grote oppervlakten leefgebied verzuurden en vergrastten. Voor de tapuit, die zijn insectenprooien al

'Een tapuit! Een vrouwtje nog wel, een doortrekker'

rennend op kort begroeide terreinen vangt, werden veel terreinen ongeschikt. 'De vergrassing van de heide heeft op de Veluwe zeker een grote rol gespeeld', zegt Van Oosten, 'maar door beheermaatregelen zijn er weer voldoende korte vegetaties beschikbaar.'

Er moet meer aan de hand zijn waarom de populaties niet terugveren. 'Het kan ook te maken hebben met de massale konijnensterfte door ziekten als myxomatose en RHD. De aantallen konijnen op de Veluwe zijn eind jaren 70, begin jaren 80 sterk afgenomen en alweer decennia nagenoeg verdwenen. De oude holen storten in en daarmee neemt ook de nestgelegenheid voor de tapuit, die in oude holen broedt, af.' Het gebrek aan konijnenholen is niet altijd onoverkomelijk. Op de vlakke waar Van Oosten loopt zijn jaren geleden de bomen gekapt ten behoeve van stuifzandherstel. 'Na verloop van tijd rotten de boomstronken in en ontstaat er in het hart – op de plek waar eens wortels zaten – een gat. Daar kan een tapuit prima een nest in maken. Op deze vlakke lukt dat niet meer overal, de boomstronken zijn te ver doorgerot. De gangen storten in.'

De ingestorte konijnenholen en boomstronken maken de puzzel van de verdwenen tapuiten nog steeds niet compleet. 'Want in de kustduinen bestaan terreinen waar nog konijnen voorkomen en waar de vegetatiestructuur prima is. En toch broedt de tapuit er niet meer. In dit soort gebieden speelt predatie door bijvoorbeeld vossen een rol.'

Een tapuitengezin op het eiland Runde in Noorwegen. Het is afwachten of we zo'n tafereel in de toekomst ook weer op de Veluwe kunnen zien.

Communicerende vaten

Is een sterke achteruitgang eenmaal ingezet, dan kan het met een populatie snel bergafwaarts gaan. Van Oosten: 'Dat is eigen aan kleine geïsoleerd geraakte populaties, van vogels die erg trouw aan hun broedgebied zijn. Zolang er grote populaties zijn die in contact met andere populaties staan, maakt het niet zoveel uit of er een keer een aantal nesten wordt opgegeten. Er is altijd ergens anders een beter broedsucces, waardoor vogels naar kleinere populaties kunnen overlopen; populaties zijn min of meer communicerende vaten. Voor de tapuit kan dat niet meer. Door de kleine aantallen zijn de populaties geïsoleerd geraakt, ze keren in het voorjaar alleen maar terug naar hun eigen populatie. Daarom spreken we nu van de populatie Castricum, de populatie Den Helder, de populatie Texel et cetera, allemaal met een beperkt aantal vogels. De populaties zijn heel kwetsbaar. Zo heeft zich in de Drentse populatie Aekingerzand een jaar of tien geleden een drama afgespeeld. Veel van de nesten die in een boomstronk zaten zijn door vossen bezocht. De vrouwtjes en kuikens doken wel weg, maar in zo'n boomstronk kan een vos er toch bij. Dat de kuikens zijn verorberd is vervelend, maar zonder vrouwtje komt er geen vervolgnest meer en dan gaat een toch al kleine populatie wel heel snel achteruit. En omdat er geen naburige populaties meer zijn, zijn er geen immigranten die de gehavende populatie kunnen helpen.'

Ecosysteem

Sinds 2007 doet Van Oosten onderzoek naar de tapuit. Zijn liefde voor het vogeltje is met de jaren alleen maar gegroeid. In 2015 is hij op de tapuit gepromoveerd en in 2018 verscheen zijn boek. Zelfs zijn bedrijf Oenanthe Ecologie heeft hij naar de tapuit (Oenanthe oenanthe) vernoemd. Toch vormt het tapuitenonderzoek maar een bescheiden deel van zijn werk. De tapuit staat voor hem voor het ecosysteem van insectenetende zangvogels van de heiden, stuifzanden en duinen. Hij wil begrijpen hoe dat ecosysteem in elkaar steekt. 'De Veluwe en de duinen; het zijn allemaal interessante gebieden waar ik gegevens probeer te verzamelen voor nieuwe wetenschappelijke publicaties.' Want wetenschapper is en blijft hij in hart en nieren. Zo wil hij bijvoorbeeld bestuderen waarom op 'tapuiterreinen' de roodborsttapuit het beter doet dan de tapuit. Het antwoord zoekt hij in het voedselaanbod. Dat zou wel eens de hoofdoorzaak kunnen zijn van de teloorgang van de tapuit op de Veluwe, meer dan vergrassing, het tekort aan holen en predatie.

Insecten tellen

Van Oosten licht zijn hypothese toe: 'Roodborsttapuiten voeren hun kuikens min of meer dezelfde prooien als tapuiten, maar omdat deze vogels kleiner zijn kunnen ze met de helft minder insecten toe. Ook zijn de insecten die ze eten kleiner. Het werkt allemaal in hun voordeel. De theorie luidt: hoe groter het insect, hoe langer het erover doet zich te ontwikkelen en dus hoe kwetsbaarder die ontwikkeling is voor versturende factoren. De dramatische afname van het aantal insecten vindt waarschijnlijk vooral onder de grotere soorten plaats. Zeker op de arme dekzandgronden van de Veluwe, waar van nature al minder insecten zijn, kan voor de tapuit het aantal prooien te klein zijn geworden. Probeer maar eens een nest jonge tapuiten dagelijks van een kleine 11.000 insecten te voorzien. Ik zou de hypothese van het gebrek aan voldoende prooien graag hard willen maken, maar er zijn op de Veluwe geen tapuitvrouwtjes om het te kunnen verifiëren. Misschien dat me dat in de duinen wel gaat lukken.' Toch onderzoekt Van Oosten het voedselaanbod op de Veluwe. Het aantal insecten zal wellicht inzicht geven of er voor tapuiten überhaupt voldoende insecten zijn. Drie keer in het broed-

Met zijn mobiele telefoon maakt Herman van Oosten eerst een foto van het interieur van een nestkast. Zo vindt er geen verstoring plaats in het geval dat er een tapuit in zit.

seizoen telt hij daarom op De Pollen en in het Mosselse Zand de insecten. Met een vangnet maakt hij 150 slagen en telt dan hoeveel geleedpotigen erin zitten. Aanvullend loopt hij honderd meter rustig door het terrein en schat het aantal wegspringende sprinkhanen links en rechts van hem. Tot slot vangt hij op witte en gele bordvallen geleedpotigen.

Iets donkers

Al vertellend heeft Van Oosten inmiddels enkele nestkasten gecontroleerd. 'Doortrekkende tapuiten weten de nestkasten al wel te vinden', zegt hij. 'Ze worden aangetrokken door iets donkers, wat op een hol kan duiden. Op een heel vage foto zag ik tot mijn verbazing een tapuit tegen de achterwand aangedrukt zitten. Wellicht verschool hij zich voor een sperwer.'

Ineens ziet hij in de verte een bruin-witte vogel in de laagvlakte zitten. Hij pakt zijn verrekijker: 'Een tapuit! Een vrouwtje nog wel, een doortrekker.' Het vogeltje blijft rustig zitten. 'Doortrekkers zijn onder meer te herkennen aan hun geluid. Ze roepen bij het wegvliegen vaak "tak", wat ik onze broedvogels nooit hoor doen.' Van Oosten loopt door, naar zijn favoriete nestkast. Ernaast ligt een grillige boomtak waar een tapuit op de uitkijk kan zitten, zodat hij bij gevaar snel de kast kan induiken. 'Die tak heb ik er speciaal bij gelegd. Hier moet het gaan gebeuren. Dit is mijn speciale kast, de kast ook waar ik de foto van de schuilende tapuit heb genomen.' De kast is nu leeg. Eromheen liggen herinneringen aan het eerdere verblijf van de tapuit: vogelpoepjes. Bij sommige andere kasten liggen ze ook.

Het vinden van de nestkasten is stap één, maar het komt erop aan dat tapuiten ze gaan bewonen. Dit jaar zal het niet gebeuren, zegt Van Oosten. 'De nestkastjes zijn nog te netjes, helemaal glad en schoon. Het moet rommeliger worden. Wie weet lukt het volgend jaar wel. Het zal heel lastig zijn om ze terug te laten keren. Toch kan het! Al zijn tapuiten plaatstrouw, ze zwerven wel eens uit.'

Het boek De tapuit verscheen in 2018 bij Atlas Contact in De vogelserie, ISBN 9789045036519, € 21,99